

A NEM-ÉN, A MÁSIK ÉS AZ IDEGEN. A NEMZETI BEZÁRKÓZÁS MOTÍVUMAI FICHTE A TÖKÉLETES ÁLLAM CÍMŰ MŰVÉBEN

HANKOVSKY TAMÁS

1 800-ban, pályájának fordulópontján Fichte közzétett egy könyvet, amelynek címe *A zárt kereskedelmi állam*: filozófiai tervezet, avagy függelék a Jogtanhoz és előtanulmány egy később kidolgozandó Politikához. A mű magyar kiadása méltán kapta *A tökéletes állam* címet, hiszen Fichte valóban az általa eszményinek tekintett államot próbálta leírni benne.¹ Csak míg a magyar cím semmit nem árul el arról, miben áll az állam tökéletessége, az eredeti legalább azt kiemeli, mi a lehetőségi feltétele annak, hogy tökéletes legyen. Teljesen el kell zárkóznia a külföld elől, hogy minden idegen befolyást kiküszöbölve alakíthassa életét: elsősorban a gazdasági viszonyait, de erre alapozva gyakorlatilag minden mást is.² A továbbiakban ezt a művet elemezve azt mutatom be, miért veszélyes Fichte szerint az idegen egy nemzet vagy egy állam szempontjából; nem tárgyalom viszont a kérdés személyes és személyközi aspektusait, mint ahogy erkölcsi vonatkozásait sem érintem, hiszen Fichte élesen elkülönítette egymástól a jog- és államfilozófiát, illetve a morálfilozófiát.³

1. AZ ÉSZÁLLAM ÉS AZ IDEGEN

„Az éntől a miig” – gyakran írják le ezzel a szlogennel Fichte gondolkodói fejlődését. Van azonban legalább egy dolog, amit ez a változás érintetlenül hagyott, nevezetesen az, hogy a korai Fichte az egyénnel szemben éppúgy,

¹ A mű lényeglátó áttekintését lásd: Frenyó Zoltán: Fichte eszményi állama és gazdaságfilozófiája. In: *Valóság* 59. (2016) 8. 30-41; különösen: 32-35.

² Fichte: *A tökéletes állam*. (Fordította: Rózsahegy Zoltán) Budapest, Phönix, 1943. 130. (Reinhard Lauth et al. (Szerk.): *Johann Gottlieb Fichte Gesamtausgabe der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*. Stuttgart-Bad Cannstatt, Frommann-Holzboog, 1962-2010. (A továbbiakban: GA) I,7,33-141; 136)

³ Fichte: A természetjog alapja, a tudománytan elvei szerint. (Részlet) (Fordította: Endreffy Zoltán) In: Fichte: *Válogatott filozófiai írások*. Budapest, Gondolat, 1981. 147-236; 191-192. (GA I,3,329-388; 359) Ez az a mű, amelyet Fichte *A tökéletes állam* címében Jogtanként említ. A jog és az erkölcs fichtei viszonyának tárgyalását lásd: Wolfgang Kersting: Die Unabhängigkeit des Rechts von der Moral. Fichtes Rechtsbegründung und „die gewöhnliche Weise, das Naturrecht zu behandeln“. In Jean-Christophe Merle (Szerk.): *Johann Gottlieb Fichte: Grund-lage des Naturrechts*. (Klassiker Auslegen 24) Berlin, Akademie, 2016. 21-37.

mint a kései az állammal szemben azt az elvárást támasztotta, hogy mindenestül önmaga konstrukciója legyen, tehát olyan én-szerű, vagyis – mivel „az én nem más, mint az ész”⁴ – olyan ésszerű valóság, amely minden meghatározását önmaga hozza létre. Ideális esetben az emberi szubjektum éppúgy, mint az állam (amelyet Fichte nem különböztet meg következetesen a társadalomtól⁵), az öntudat és az autonómia fogalmával ragadható meg a legjobban. Csakhogy míg az individuális szubjektumnak Fichte elismerésmélete értelmében szüksége van a másikra (egy én-szerű nem-énre⁶), hogy vele viszonyba lépve szabad lényként tudatosíthassa önmagát⁷ (olyannyira, hogy az izolált ember fogalma szerinte önellentmondást foglal magában⁸), az állam nem szorul ilyen másikra. Sőt, a tökéletes állam nemcsak jogi értelemben zárt, amennyiben a társadalmi szerződést kötők olyan jogrendet hoznak létre, amely csak rájuk érvényes, hanem kereskedelmi szempontból is. A tökéletes állam (a tudományos kölcsönhatásokat kivéve) minden idegen hatást kizár magából. Nem azért, mintha az idegent céljai szempontjából értéktelennek vagy erkölcsi szempontból rossznak tartaná, hanem azért, mert az állam éppen az átgondolt, megtervezett, ellenőrzött és teljesen uralt belső viszonyai miatt tökéletes, az idegen viszont maga a tervezhetetlenség és a szabályozhatatlanság. Ha hatást tud gyakorolni az állam életére, mindenképpen szétzilálja azokat a belső viszonyokat, amelyeket a társadalom önmagát formálva hozott létre. Ezért a tökéletes állam számára, amelyet Fichte nem véletlenül nevez észállamnak is,⁹ az idegen, *mint idegen* veszélyes. Éppen azt teszi lehetetlenné, hogy az állam én-szerű legyen, tehát hogy öntudatában valóban csak önmaga jelenjen meg, és hogy csak olyan hatások befolyásolják, amelyeket a maga szabta törvények irányítanak.

⁴ Fichte: *Entwürfe zur Recension des Aenesidemus*. GA II,2,287–314; 287. Vö. Fichte: *Grundlage des Naturrechts nach Principien der Wissenschaftslehre*. GA I,3,311–460 és GA I,4,1–165; GA I,3,313. Fichte: *Az erkölcsstan rendszere a tudománytan elvei alapján*. (Fordította: Berényi Gábor) In. Fichte: *Az erkölcsstan rendszere*. Budapest, Gondolat, 1976. 75–474; 75 (GA I,5,21–317; 21)

⁵ Vö. Ottmann, Henning: *Geschichte des politischen Denkens*. 3/2. kötet. *Das Zeitalter der Revolutionen*. Stuttgart – Weimar, Metzler. 2008. 211.

⁶ Ez a gondolat kezdetlegesebb formában már a tudománytan korai koncepciójában is szerepelt. Vö. Fichte: Előadások a tudás emberének rendeltetéséről. (Fordította: Berényi Gábor) In. Fichte: *Az erkölcsstan rendszere*. Budapest, Gondolat, 1976. 9–72; 26–27 (GA I,3,25–68; 35–36). Fichte: *A nyelv eredetéről és a nyelvi képességről*. (Fordította: Felkai Gábor) In. Felkai Gábor: *Fichte*. Budapest, Kossuth, 1988. 232–271; 236–239 (GA I,3,97–127; 100–102)

⁷ Fichte: *A természetjog alapja*. 164–176 (GA I,3,340–348)

⁸ Fichte: *Előadások a tudás emberének rendeltetéséről*. 28 (GA I,3,37). Vö. Fichte: *Az erkölcsstan rendszere*. 329 (GA I,5,212)

⁹ Fichte: *A tökéletes állam*. 23, 25, 48 (GA I,7, 51, 53, 70)

Ezek az elvont megfontolások Fichte művében harmonikus egységet képeznek azzal a sokkal földhözragadtabb meggyőződéssel, hogy az észállam csak akkor tudja garantálni polgárai tulajdonát, amelytől azok élete és életminősége függ, ha minden részletükben megtervezi és kézben tartja a gazdasági folyamatokat. Ehhez nem arra van szüksége, hogy az idegent megismerje vagy integrálja, esetleg asszimilálja vagy legyőzze, hanem csak arra, hogy kizárja.¹⁰ Amit Kant még az államok minél szorosabb szövetségétől remélt, az örök békét, azt Fichte éppen az államok egymástól való tökéletes elszigetelése révén kívánta elérni.¹¹ Mikor felismerte, hogy a világban gyakran fegyveres konfliktusokhoz vezető folytonos kereskedelmi háború zajlik,¹² mégpedig mindenki háborúja mindenki ellen,¹³ nem egyfajta társadalmi szerződést javasolt az államok között, amely föderációt hozna létre belőlük, hanem éppen ellenkezőleg, a nemzeti bezárkózást és a nemzetközi (kereskedelmi) kapcsolatokat leépítését. Ehhez a konklúzióhoz néhány speciális előfeltevés vezetete el.

2. A TULAJDONJOG, MINT GARANTÁLT CSELEKVÉSI LEHETŐSÉG

Fichte, aki már korai politikai filozófiai művében (*Adalék a közönségnek a francia forradalomról alkotott ítéletei helyesbítéséhez*) is a szerződéselméleti hagyomány folytatójaként lépett fel, *A tökéletes államban* magáévá teszi azt a locke-i gondolatot, hogy az államot létrehozó társadalmi szerződés célja a tulajdon védelme.¹⁴ Locke-kal szemben azonban úgy gondolja, hogy „jogilag biztosított” tulajdonról (vagyis tulajdonjogról) csak az állam keretein belül beszélhetünk.¹⁵

¹⁰ Fichte könyvének alap gondolata előzetesen a következő idézettel összegezhető: „Az állam köteles a gazdasági forgalom egyensúly-állapotát minden polgárával szemben törvénnyel és kényszerrel biztosítani. Erre azonban nem képes, ha olyan személy gyakorol befolyást az egyensúlyra, aki nem tartozik törvényei és fennhatósága alá. Ezért kell tehát az ilyen befolyást megakadályozni. – Meg kell tiltani és lehetetlenné tenni a külföldiekkel való minden összeköttetést.” (Fichte: *A tökéletes állam*. 46 (GA I,7,69))

¹¹ Fichte: *A tökéletes állam*. 137 (GA I,7,141)

¹² Fichte: *A tökéletes állam*. 95 (GA I,7,106)

¹³ Fichte: *A tökéletes állam*. 84 (GA I,7,98)

¹⁴ Hasonló álláspontot képviselt már a *Természetjogban* is. Az államot létrehozó, ott leírt szerződés különböző mozzanatairól lásd: Hoffmann, Thomas Sören: Staat der Freiheit – freier Staat. Deduktion, Imagination und Begriff objektiver Freiheit bei Fichte und Hegel. In: Jürgen Stolzenberg – Karl Ameriks (Szerk.): *Der Begriff des Staates / The Concept of the State* (Internationales Jahrbuch des Deutschen Idealismus / International Yearbook of German Idealism 2.) Berlin – New York, de Gruyter. 2004. 221-246; 234-239.

¹⁵ „csak az állam által létesül jogilag biztosított tulajdon” (Fichte: *A tökéletes állam*. 27 (GA I,7,54))

Az államnak ugyanis nemcsak az a feladata, hogy megvédje polgárai tulajdonát, amelyet azok mintegy tőle függetlenül is birtokolnak, és amelyet Locke szerint eredetileg a természet megmunkálásának magányos tevékenysége révén szereztek, hanem az is, hogy tulajdont adjon nekik.¹⁶ Ha viszont tőle kapták, az államnak lényegesen nagyobb hatalma és befolyása van polgárai tulajdona felett, mint amit Locke megengedett.¹⁷ Az állami befolyás elfogadható, sőt kívánatos mértéke Fichténél azért válik szokatlanul naggyá, mert a tulajdont nem a munka révén megszerezhető javakkal, hanem az ezeket a javakat előállító munkával azonosítja, tehát magával az emberi tevékenységgel, pontosabban ennek jogi értelemben vett lehetőségével.¹⁸ Mivel Fichte az embert az én fogalmával ragadta meg, az én lényegét pedig a tiszta és szabad tevékenységben látta, a tulajdon és az állam viszonyára vonatkozó tétele rendkívül nagy horderejű. Ha ugyanis az államtól kapjuk a tulajdonunkat, annak a cselekvésnek a lehetőségét, amely énné tesz bennünket, akkor az állam a sajátosan emberi létezés lehetőségének feltétele.¹⁹

Ahogy a klasszikus szerződéselméleti gondolkodók, úgy Fichte is abból indul ki, hogy az állami kereteken kívül élő emberek között óhatatlanul összeütközés támad, mivel legfontosabb érdekük szempontjából konkurenciát, korlátot vagy veszélyt jelentenek egymás számára. Fichte esetében ez az érdek elsősorban nem az élet megóvása vagy a munka gyümölcsének a megvédése, hanem a szabad cselekvés lehetősége. (Egy másik alapvető érdekről a 4. fejezetben lesz szó.) „Egy sereg ember él együtt ugyanabban a tevékenységi körben. Mindenki ebben él és mozog, szabadon jár munkája és szórakozása

¹⁶ Fichte: *A tökéletes állam*. 25, 29, 47, 81 (GA I,7,53, 56, 69-70, 95) E gondolat klasszikus megfogalmazása a *Természetjogban*: „Elméletünk szerint senki sem vihet és adhat be semmit az állampolgári szerződésbe, mert e szerződést megelőzően semmit nem *birtokol*. Az első feltétele annak, hogy adhasson, az, hogy kapott. Ez a szerződés tehát messze nem az *adással* kezdődik, hanem a *kapásból* indul ki.” (Fichte: *Grundlage des Naturrechts*. GA I,4,15)

¹⁷ Locke egyik legfőbb törekvése éppen az volt, hogy megmutassa, „a magántulajdon még egy legitim politikai hatalommal szemben is jog”. (John Dunn: *Locke*. (Fordította: Pálosfalvi Tamás) Budapest, Atlantisz, 1992. 56.)

¹⁸ Fichte: *A tökéletes állam*. 27, 48, 67, 70-71 (GA I,7,54-55, 70, 85, 87-88) Fichte tulajdonelméletét részletesen elemzi: Hans Georg von Manz: J. G. Fichte. Eigentum als Handlungsmöglichkeiten. In: Andreas Eckl – Bernd Ludwig (Szerk.): *Was ist Eigentum? Philosophische Eigentumstheorien von Platon bis Habermas*. München, Beck, 2005. 148-160. A nagymértékű állami befolyás elfogadásának egy másik oka, hogy Fichte szemében az emberek közötti vagyoni egyenlőség kitüntetett cél, amely csak ezen az úton érhető el. Fichte: *A tökéletes állam*. 28, 44, 45-46, 50, 71, 83-86, 130 (GA I,7,55, 67, 68, 72, 88, 98-99, 135)

¹⁹ Tulajdonképpen erre a megfontolásra támaszkodik „az éntől a miig” szlogennel megragadható fichtei pályáiv, hiszen az én lehetőségi feltételeinek transzcendentalis vizsgálata előbb a tulajdon és a tulajdonjog, majd az állam eszméjéhez vezet.

után. Az egyik keresztezi a másik útját, lerontja a másik művét, vagy maga használja fel azt, amit a másik önmagának szánt; a másik ezt hasonlóval viszonzozza, és így cselekszik mindenki mindenkivel. [...] Ebben az állapotban senki sem szabad, mert mindenki korlátlanul az, senki sem csinálhat semmit sem tervszerűen, és nem számíthat arra, hogy műve a pillanatot túléli.”²⁰ A tervszerűség és a kiszámíthatóság ebben az összefüggésben kulcsfontosságú.²¹ Az emberi szabadság ugyanis nem merül ki pontszerű aktusokban, hanem jellemzően nagyobb lélegzetvételű projektekben valósul meg, annak megfelelően, hogy az én csak fokozatosan előre haladva, a korábban elért eredményekre támaszkodva tudja uralma alá hajtani a nem-ént.²²

Ha ezzel kapcsolatos terveinket mások folyton felborítják, a megoldás csak a szabadságunk egymás javára való kölcsönös korlátozása lehet. Szerződésekkel meg kell szüntetni azt az áldatlan állapotot, hogy „mindenkinek mindenre [minden cselekvésre] egyforma joga van”.²³ E szerződések kulcseleme az, hogy mindenki lemond bizonyos *cselekvésekről* a többiek javára. Csak a „többiek lemondása lesz az én jogalapom és semmi más.”²⁴ Az így keletkezett tulajdont az állam szavatolja.

²⁰ Fichte: *A tökéletes állam*. 26 (GA I,7,53)

²¹ Mivel a szabadság célok megvalósításában teljeseedik ki, ami az esetek nagy részében megtervezett cselekvések sorával érhető csak el, a kiszámíthatóság vagy egyáltalán a cselekvés alapjául szolgáló információk a szabadság lehetőségi feltételét jelentik, és ennek megfelelően mind a jog, mind az erkölcs védelmébe veszi őket. A hazugságot például Fichte azért tiltja, mert megfosztja a másikat attól az információtól, amelyre a szabad cselekvéshez szüksége volna. Vö. Fichte: *Az erkölcsstan rendszere*. 383-393 (GA I,5,252-259). A jelen összefüggésben érdekesebbek Fichte jogi megfontolásai *A Természeti jog* a következő példa segítségével magyarázza a tulajdon *eszméjét*: „Képzeljünk el egy elhagyott sziget elszigetelten élő lakóját, aki az erdőben vadászva szerzi a táplálékát. Az erdőt hagyta, hadd nőjenek, ahogy akarnak, de ismeri őket és minden adottságukat, amely a kényelmes vadászatot segíti. Nem ültethetjük át vagy vághatjuk ki a fákat az erdeiben anélkül, hogy minden megszerzett ismerete használhatatlanná, semmivé válna, anélkül, hogy fennakadást okoznánk neki az üldözésben, vagyis, hogy megnehezítsen vagy lehetetlenné tennénk a létfenntartását, tehát hogy hatásgyakorlásának szabadságát megzavarnánk.” (Fichte: *Grundlage des Naturrechts*. GA I,3,407) Persze mivel „a tulajdonjog igazi alapja az idegen tevékenység [szerződéses] kizárása” (Fichte: *A tökéletes állam*. 77 (GA I,7,87)), „egy hozzáférhetetlen szigeten, magánosan élő ember tulajdonáról beszélni sem lehet, reá nem alkalmazható ez a fogalom.” (Fichte: *A tökéletes állam*. 69 (GA I,7,86-87))

²² Ezért az énné váláshoz nem elég, hogy a másik ember cselekvése folytonos lehetőséget biztosít számunkra a cselekvésre, amennyiben folyton helyreállíthatjuk azt, amit lerombolt, hiszen a célunk nem *általában véve* a cselekvés, hanem hogy világunkat egy *meghatározott* állapotba hozzuk. Vö. Fichte: Előadások a tudás emberének rendeltetéséről. 18-20 (GA I,3,30-31)

²³ Fichte: *A tökéletes állam*. 27 (GA I,7,54)

²⁴ Uo. Vö. Fichte: *Grundlage des Naturrechts*. GA I,3,417.

Akármilyen részletesen kidolgozza is Fichte az elméletét, odáig nem megy el, hogy minden cselekvést tulajdonnak tekintene. Az idegenekkel kapcsolatos álláspontját nagyban meghatározza az a gondolat, hogy „minden emberi törekvés célja az élet lehetővé tétele”,²⁵ és hogy az ember „jogának és rendeltetésének elengedhetetlen követelménye, hogy olyan könnyen, olyan szabadon, a természetben oly mértékben uralkodva és annyira emberi módon éljünk e földön, amennyire azt a természet megengedi. [... És hogy mindenkinek] ideje maradjon arra is, hogy szellemét és szemét az égre irányíthassa.”²⁶ Ráadásul „mivel senki sem lehet kisebb vagy nagyobb mértékben ember a másikinál, mindenkinek egyformán jogos [a kellemes életre vonatkozó] követelése.”²⁷ E célok legfőbb lehetőségfeltétele viszont a munka. Döntően ebben áll a tulajdon, ennek lehetőségét kell az államnak szavatolnia minden polgára számára.²⁸ Mivel a természet teljesen soha le nem küzdhető akadályt állít elénk, minden rendelkezésünkre álló cselekvési lehetőségeinkre elengedhetetlenül szükségünk van vele szemben, és a tulajdonunk legkisebb részének elvesztése is azzal a veszéllyel járna, hogy nem töltjük be rendeltetésünket – vagyis hogy bennünk és általunk az én nem alakítja szükségzerű észfogalmaknak megfelelővé a nem-ént.²⁹

3. A TERVGAZDASÁG

A tulajdon tehát nem dolgokból áll, hanem az ember rendeltetését/lényegét (Bestimmung) megvalósító tevékenységekből, és úgy jön létre, hogy az egy államba tömörült emberek bizonyos tevékenységtípusokat, vagyis foglalkozásokat engednek át egymásnak. Az életlehetőségeket és az ezekre épülő kellemes és kulturált életet biztosító cselekvéseknek Fichte szerint alapvetően két fajtája van: egyrészt a nyersanyagok termelése a mezőgazdaságban, másrészt feldolgozásuk az iparban.³⁰ Ezért az emberek alapvetően két rendbe vagy osztályba

²⁵ Fichte: *A tökéletes állam*. 28 (GA I,7,55)

²⁶ Fichte: *A tökéletes állam*. 49 (GA I,7,71) A fordítást módosítottam. (H. T.)

²⁷ Fichte: *A tökéletes állam*. 28 (GA I,7,55)

²⁸ Vö. Fichte: *Grundlage des Naturrechts*. GA I,4,20–24.

²⁹ Vö. Fichte: *Előadások a tudás emberének rendeltetéséről*. 19 (GA I,3,30–31)

³⁰ Fichte: *A tökéletes állam*. 29 (GA I,7,56) Látható, hogy jóllehet Fichte elmélete megfogalmazásakor nem pusztán az életet, hanem a kellemes, sőt a szellemi életet is célnak tekintette, elsősorban az anyagi természet alakítását tartotta munkának. A „kellemes” ugyanis nála leginkább a bőséges és változatos táplálékkal és a kényelmes élet- és munkakörülményekkel kapcsolatos, a szellemi élet pedig olyasvalami, amihez csak szabadidőre van szükség, és amit ki-ki önállóan, mások segítségével nélkül is képes elérni – éppen ezért találó metafora a tekintet égre irányítása. (Vö. Fichte: *A tökéletes állam*. 106–107, 132 (GA I,7,116, 137)) Mivel „minden szabad tevékenység

tagozódnak. Köztük egy harmadik, a kereskedőké közvetít, és munkájukat további rendek: a hivatalnokok, a katonák és a nevelők segítik. Mindenki csak egyetlen tevékenységet végez. Az iparosok például lemondanak arról, hogy földet műveljenek vagy kereskedjenek, így biztosítva megélhetést azoknak, akik éppen ezt teszik, és akik cserébe lemondanak arról, hogy ipart üzzenek. Természetesen minden renden belül további szerződések szabályozzák, hogy ki mit termelhet és hol, mit dolgozhat fel, illetve milyen áruval és kikkel kereskedhet.³¹

Ezek a szerződések nem vaktában és nem is csak a partnerek képességei vagy érdeklődése szerint osztják fel a tevékenységi köröket, hanem úgy, hogy akik valamelyik tevékenységre specializálódtak, az összes többiről viszont lemondtak, biztosan számíthassanak arra, hogy a többiekől megkapják mindazt, amit a szerződések értelmében önálló tevékenységgel nem biztosíthatnak maguknak. Ez szigorú tervgazdaság kiépítését teszi szükségessé. Pontosán ki kell például számolni, hány parasztnak kell búzát termelnie ahhoz, hogy mindenkinek legyen elég kenyere, de azt is, hogy hány másik parasztnak kell igavonó állatokat tenyésztenie a szántáshoz, vagy hány kovácsra van szükség, hogy legyen elég kasza az aratáshoz. Meg kell határozni továbbá, hány gabonakereskedőre, molnárra, pékre és boltosra van szükség a megtermelt búza elszállításához, feldolgozásához és a kenyér lakossághoz juttatásához. Ezért az államnak pontosan át kell látnia a gazdasági folyamatok rendszerének egészét, benne minden egyes szereplő teljesítményét és szükségleteit. Csak így biztosíthatja, hogy mindenki dolgozhasson, de senki se dolgozzon feleslegesen, vagyis minden áruját felhasználja valaki, megadva érte azt, amire neki a létfenntartáshoz, a munkájához és ezeken túl a kellemes élethez vagy ahhoz a szabad időhöz szüksége van, amelyben „szellemét és szemét az égre irányíthatja”. Ha túl kevesen termelnek búzát, nincsenek biztosítva a társadalom legelemibb életfeltételei. Ha viszont túl sokan, akkor nem lesz, aki elfogyasztja a kenyeret, és így vagy maguk a földművesek, vagy

célja az életet lehetővé és kellemessé tenni” (Fichte: *A tökéletes állam*. 41 (GA I,7,65)), logikus, hogy szerinte a „tárgyak egymásközi viszony-lagos értékének mértéke az idő lenne, ameddig az illető dologból meg lehet élni, [illetve mivel az élet alapja a kenyér,] a rozs, a búza stb., lenne az általános érték és minden más értéket ennek alapján becsülnénk meg.” (Fichte: *A tökéletes állam*. 42 (GA I,7,66)) Csak később, az 1812-es *Jogtanban* válik a munka, a tulajdon és egyáltalán a jogrend legfőbb céljává az ember fizikai létének biztosítása helyett az erkölcsi és a szellemi élet lehetővé tétele (Manz: J. G. Fichte. *Eigentum als Handlungsmöglichkeiten*. 157).

³¹ Georg Mohr éppen abban látja Fichte újdonságát a korábbi szerződéseméleti gondolkodáshoz képest, hogy az ő elmélete szerint „nemesak a jogi közösséget, mint államot kell szerződés által konstituáltnak elgondolni, hanem [...] az állam minden intézményét és minden 'jogterületet' szerződésként kell rekonstruálni.” (Georg Mohr: *Recht und Staat bei Fichte*. In: Hans Jörg Sandkühler (Szerk.): *Handbuch Deutscher Idealismus*. Stuttgart – Weimar, Metzler, 2005. 187-194; 187)

a terméklánc valamelyik másik szereplője olyan árut állít elő, amelyet nem tud eladni, a kieső bevétel miatt viszont nem tudja fedezni a szükségleteit. Mindenki csak akkor tud zavartalanul *tevékenykedni*, vagyis akkor van biztosítva a *tulajdona*, ha az állam garantálni tudja a termelés és a kereskedelem rendszerének egyensúlyát. Az „egyensúly” Fichte szövegének egyik kulcsszava; hasonlóan gyakran fordul elő, mint az állam szerepét leíró „kiszámít”, „meghatároz”, „előír”, „szabályoz” és „ellenőriz” igék.

Most már érthető, miért kell a tökéletes államnak zárt kereskedelmi államnak lennie. Ha tökéletessége abban áll, hogy egy *finoman hangolt* rendszerben mindenkinek biztosítja a tulajdonát, akkor minden kiszámíthatatlan faktort ki kell küszöbölnie, márpedig az idegen befolyás éppen ilyen. Még az sem megoldás, hogy nem a polgárai, hanem ő maga kereskedik a külfölddel. A külkereskedelemben ugyanis nem lehet az árakat egyoldalúan szabályozni, az importált vagy exportált cikkek ára viszont befolyásolja a belföldi termelés jövedelmezőségét, és így felborítja a piac egyensúlyát. A „kereskedelem anarchiája”³² csak akkor előzhető meg, ha sem az állam, sem a polgárai nem folytatnak külkereskedelmet. Ugyanerre az eredményre jutunk, ha más oldalról közelítjük meg a kérdést. Bármilyen árut veszek egy idegentől, azzal megszegek egy szerződést, amely arra kötelez, hogy ugyanazért a pénzért valamelyik polgártársamtól vegyek valamit,³³ így biztosítva számára annak a tevékenységnek a folytatását, amelyet eredeti megállapodásunk neki juttatott. Ahhoz ugyanis, hogy a pék dolgozhasson, nemcsak az kell, hogy én magam ne süssek kenyeret, hanem az is, hogy megvegyem tőle azt, amit ő sütött. Ha idegen áru jelenne meg a piacon, az megsértené valakinek a tulajdonjogát, mert ez az áru olyan tevékenység gyümölcse, amelyet az állam valamelyik polgára kizárólagos birtokába adott. Amikor tehát Fichte azt a követelményt fogalmazza meg, hogy „az állam kereskedelmileg ugyanolyan zárt legyen, mint jogilag”,³⁴ nem két egymástól független területet hasonlít össze egymással, hiszen az állam jogrendje jelentős részben éppen a kereskedelem révén egymással összekapcsolt tevékenégi köröket: a tulajdont szabályozza.

³² Fichte: *A tökéletes állam*. 81, 103 (GA I,7,95, 113)

³³ Egy megfelelően működő államban azt a pénzt, amelyet valaki takarékosági célból kivon a forgalomból, az a pénz helyettesíti, amelyet mások korábban takarítottak meg, és éppen ekkor forgatnak vissza a gazdaságba. Fichte: *A tökéletes állam*. 63-56 (GA I,7,82-84)

³⁴ Fichte: *A tökéletes állam*. 20, 47, 81, 104 (GA I,7,43, 70, 95, 114)

4. AZ ÁLLAM KITÜNTETETTSÉGE

A globális kereskedelem és a nemzetközi jog mai világában a külföldtől és a külföldiektől való elzárkózás fichtei koncepciója kevésbé attraktív. Mivel az állam mintegy közbülső helyet foglal el az egyén és az emberiség vagy legalább egy lehetséges államszövetség között, felmerül a kérdés, mivel indokolja Fichte, hogy az emberi tevékenységek éppen az állam szintjén képezzenek zárt egészet. Miért nem lehet minden ember önellátó, tehát miért nem tart meg minden tevékenységet saját tulajdonában, illetve miért nem jó, ha éppen ellenkezőleg, az államnál nagyobb, akár globális kereskedelmi szövetségben egyesül más emberekkel?

Ami az első kérdést illeti, az ember elsősorban azért nem lehet önellátó, mert ahhoz, hogy megvalósíthassa rendeltetését, vagyis hogy én-szerű legyen, tehát csak önmagától függjön, saját törvényeinek kell alávetnie a nem-én világát, a természetet. Ám ez csak az emberek összehangolt tevékenységével valósítható meg, mivel a természet kemény ellenfél, amellyel szemben összefogásra van szükség. Nem elég tartózkodni egymás munkájának a tönkretételétől, hanem segíteni is kell egymást, és ki kell aknázni a munkamegosztás által lehetővé tett specializálódásban rejlő lehetőségeket is. Így nemcsak azért kell mindenkinek saját tevékenységi kört birtokolnia, amit már korábban is láttunk, vagyis hogy ne zavarjuk egymást, hanem azért is, mert egymás segítségére szorulunk. A klasszikus szerződéselméleti hagyomány képviselői individualisták voltak abban az értelemben, hogy úgy vélték, elvileg az izolált egyén is képes teljes életet élni, és ennek megfelelően a másik embert elsősorban zavaró tényezőnek tekintették, az államot pedig azért tartották szükségesnek, hogy ezt a zavart kiküszöbölje. Ezzel szemben a *Természetjog*-ban kidolgozott inerszubjektivitás- és elismerélméletében Fichte bizonyította, hogy az én mivolt feltétele egy másik éntől kapott elismerés, hogy az ember „csak emberek között válik emberré”.³⁵ Egy még korábbi művében felvázolt kultúraelméletében pedig azt is ki mutatta, hogy az embereknek a munkamegosztáson alapuló rendekbe kell tömörülnie, hogy a nem-én befolyását kiküszöbölve valóban önmagukká válhassanak, vagyis egyre tisztább én lehessenek.³⁶ Egy olyan embert, aki természete szerint mindenki másától független, és csak külsődlegesen kapcsolódik a másikhoz, és még a tulajdona is a nem-én világának elkülönült darabjaiból áll, nem pedig a munkamegosztásban neki jutott tevékenységben, jogsértés nélkül nem lehetne olyan hatékony társadalomba integrálni, mint a fichtei embert. Ez utóbbi csak a másik révén lesz egyáltalán emberré, a másiktól kapja a tulajdonát, és csak a

³⁵ Fichte: *A természetjog alapja*. 174 (GA I,3,347)

³⁶ Fichte: *Előadások a tudás emberének rendeltetéséről*. 35-47 (GA I,3,42-50)

másik segítségével kényszerítheti rá akarátát a nem-énre, ezáltal feelve meg egyre teljesebben az én fogalmának.

Fichténél tehát egymást értelmezi az én, a nem-én és a másik (az én-szerű nem-én) fogalma. Ez azonban még élesebben veti fel az iménti második kérdésünket. Miért azt szorgalmazza Fichte, hogy mint idegentől zárkózzunk el az emberiség nagyobbik felétől, miért nem inkább azt, hogy egyetlen világállamban egyesüljünk velük, vagy legalább államszövetségeket hoznunk létre? A világállam ellen két érv is szól. Egyrészt az, hogy a minden részletre kiterjedő tervgazdálkodásnak megvannak a technikai korlátai, és egy bizonyos méret felett az erre épülő állam nem működőképes.³⁷ Másrészt, és ez az érv felhozható egy laza föderációval szemben is, ha terjeszkedés vagy területek feladása révén az állam elnyeri természetes határait, és így minden szükséges nyersanyag a rendelkezésére áll, polgárai mindent megadhatnak egymásnak, amire a természettel szembeni harcukban szükségük van. A többi ember ebből a szempontból felesleges – és (az utolsó évek álláspontját leszámítva) Fichte jog- és álamelmélete minden más szempontot másodlagosnak tekint. Ha létrejönne egy világállam, az az egyes embernek semmi lényegeset nem adhatna, amit a nemzetállamtól ne kaphatna meg.³⁸

Így az emberiség nagyobbik része mindannyiunk számára: *idegen*. Nem egyszerűen *nem-én*, amelyet uralmam alá hajthatnék – hiszen Fichte jogfilozófiája szerint mindenkinek elismerés és tisztelet jár, akinek emberi alakja van³⁹ –, de nem is *másik*, akire szükségem van az öntudatra jutáshoz vagy a nem-én elleni harcokban. Az idegen nem ellenség és nem szövetséges, és éppen azért, mert az egyik kategóriába sem illik, olyan szabadságot testesít meg, amelyet nem fojthatok el,⁴⁰ de amely tervezhetetlen és kiszámíthatatlan, mivel nem adott szerződéses garanciát arra, hogy tiszteletben fogja

³⁷ A maga természetes határai között létező államban viszont a folyamatok nagyobb államapparátus nélkül is könnyen átláthatók és irányíthatók. Vö. Fichte: *A tökéletes állam*. 132-133 (GA I,7,137-138)

³⁸ Annak ellenére, hogy az egymással szövetkező emberekből én-szerű egység alakul ki – hiszen az észállam is képes önreflexióra és arra, hogy önmagának kitűzött célokat valósítson meg –, Fichte nem alkalmazza az államra mindazt, amit az egyes emberekre érvényesnek tekint. Szerinte minden embernek szüksége van a másikra, de egyik államnak nincs szüksége a másikra: sem ahhoz, hogy ésszerűként ismerje fel magát, sem ahhoz, hogy betöltse a rendeltetését. Ezért nem is kell szövetkezniük egymással vagy egy államok feletti egységben egyesülniük. Az a tény, hogy Fichte nem ismétli meg az állam szintjén ugyanazt, amit az egyes emberek szintjén érvényesnek tekint, hanem a nemzeti elzárkózás eszményítésével kifejezetten elutasítja az effajta iterációt, arra utal, hogy filozófiája legfőbb érdeke még 1800-ban is az individuális én, az állam pedig csak az ember céljának eszköze.

³⁹ Fichte: *A természetjog alapja*. 227-228 (GA I,3,383)

⁴⁰ Fichte: *A természetjog alapja*. 190 (GA I,3,358)

tartani a tulajdonomat, vagyis a szabadságomat. Az idegent tehát azért kell kizárni az egyéni életből és az azt meghatározó állam életéből, mert veszélyes a tulajdonomra, vagyis cselekvési szabadságomra, vagyis rendeltetésemre, vagyis az énné válásomra nézve.

5. IRODALOM

- Dunn, John: *Locke*. (Fordította: Pálosfalvi Tamás) Budapest, Atlantisz, 1992.
- Fichte, Johann Gottlieb: A nyelv eredetéről és a nyelvi képességről. (Fordította: Felkai Gábor) In. Felkai Gábor: *Fichte*. Budapest, Kossuth, 1988. 232-271; 236-239 (GA I,3,97-127)
- Fichte, Johann Gottlieb: A természetjog alapja, a tudománytan elvei szerint. (Részelt) (Fordította: Endreffy Zoltán) In. Fichte: *Válogatott filozófiai írások*. Budapest, Gondolat, 1981. 147-236. (GA I,3,329-388)
- Fichte, Johann Gottlieb: *A tökéletes állam*. (Fordította: Rózsahegyi Zoltán) Budapest, Phönix, 1943. 130. (GA I,7,33-141)
- Fichte, Johann Gottlieb: Az erkölcsstan rendszere a tudománytan elvei alapján. (Ford. Berényi Gábor) In. Fichte: *Az erkölcsstan rendszere*. Budapest, Gondolat, 1976. 75-474. (GA I,5,21-317)
- Fichte, Johann Gottlieb: Előadások a tudás emberének rendeltetéséről. (Fordította: Berényi Gábor) In. Fichte: *Az erkölcsstan rendszere*. Budapest, Gondolat, 1976. 9-72. (GA I,3,25-68)
- Fichte, Johann Gottlieb: *Entwürfe zur Recension des Aenesidemus*. GA II,2,287-314.
- Fichte, Johann Gottlieb: *Grundlage des Naturrechts nach Principien der Wissenschaftslehre*. GA I,3,311-460 és GA I,4,1-165.
- Frenyó Zoltán: Fichte eszményi állama és gazdaságfilozófiája. In. *Valóság* 59 (2016) 8. 30-41.
- Hoffmann, Thomas Sören: Staat der Freiheit – freier Staat. Deduktion, Imagination und Begriff objektiver Freiheit bei Fichte und Hegel. In. Jürgen Stolzenberg – Karl Ameriks (Szerk.): *Der Begriff des Staates / The Concept of the State* (Internationales Jahrbuch des Deutschen Idealismus / International Yearbook of German Idealism 2.) Berlin – New York, de Gruyter. 2004. 221-246.

- Lauth, Reinhard *et al.* (Szerk.): *Johann Gottlieb Fichte Gesamtausgabe der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*. Stuttgart-Bad Cannstatt, Frommann-Holzboog, 1962-2010. (GA)
- Kersting, Wolfgang: Die Unabhängigkeit des Rechts von der Moral. Fichtes Rechtsbegründung und „die gewöhnliche Weise, das Naturrecht zu behandeln“. In: Jean-Christophe Merle (Szerk.): *Johann Gottlieb Fichte: Grundlage des Naturrechts*. (Klassiker Auslegen 24) Berlin, Akademie, 2016. 21-37.
- Manz, Hans Georg von: J. G. Fichte. Eigentum als Handlungsmöglichkeit. In: Eckl, Andreas – Bernd Ludwig (Szerk.): *Was ist Eigentum? Philosophische Eigentumstheorien von Platon bis Habermas*. München, Beck, 2005. 148-160.
- Mohr, Georg: Recht und Staat bei Fichte. In: Hans Jörg Sandkühler (Szerk.): *Handbuch Deutscher Idealismus*. Stuttgart – Weimar, Metzler, 2005. 187-194.
- Ottmann, Henning: *Geschichte des politischen Denkens*. 3/2. kötet. *Das Zeitalter der Revolutionen*. Stuttgart – Weimar, Metzler. 2008.